

PARTICIPAREA GOSPODĂRIEI ÎN EVOLUȚIA PEISAJULUI CULTURAL ÎN COMUNA PIETROASA.

DIRECȚII DE CERCETARE TRANSDISCIPLINARĂ

Teză de doctorat – Rezumat

pentru obținerea titlului științific de doctor la

Universitatea Politehnică Timișoara

în domeniul de doctorat: Arhitectură

autor ing. Alexandru Ciobotă

conducător științific Prof.univ.dr.arh. Smaranda Maria Bica

februarie 2021

1. ABORDAREA TEORETICĂ ȘI METODOLOGICĂ A CERCETĂRII

În cadrul tezei ne interesează legăturile pe care *gospodăria* le are cu *peisajul cultural*. Analizăm astfel modul în care *gospodăria* se inserează și se dezvoltă în *peisaj*. Considerăm că *peisajul* este o mărturie a vieții și muncii unor generații succesive¹, al cărui caracter redă în prezent urme ale practicilor trecute.

Importanța cercetării

Importanța cercetării constă în faptul că analiza *gospodăriei* surprinde schimbările petrecute la scara *peisajului cultural*. *Peisajul* devine astfel rezultatul unui proces viu, continuu, generat de cea mai mică unitate socială a satului². Folosim astfel *unitatea socială a gospodăriei* ca mijloc de a studia legătura în timp dintre locuitor și mediul pe care îl locuiește.

Deoarece satele studiate au de-a lungul timpului o structură etnică majoritar românească³, o temă mai puțin cercetată în Banat, teza noastră primește importanță în cadrul cercetărilor asupra multiculturalității Banatului, ceea ce-i oferă valoare.

Actualitatea studiului stă în faptul că acesta face o analiză integrată a celor doi vectori care influențează evoluția *gospodăriei* și determină schimbări în *peisajul* satelor: *politicile socio-economice (ideologii, reforme, legi)* și *specificul cultural (practici, cunoștințe, credințe)*.

Obiectivele studiului

- Evidențierea principalelor sisteme politice și ideologii care au influențat evoluția istorică a *gospodăriei rurale* în Banat;
- Modul în care membrii grupului domestic locuitor înțeleg și se raportează la *gospodărie* și la *peisaj*. Raporturi între generații succesive și în cadrul unor forme de organizare socială mai largi (vecinătate, sat, regiune), în ce măsură aceste relații contribuie la caracterul local al *peisajului*;

¹ Tim Ingold, *The temporality of landscape* în *World Archaeology*, vol. 25, nr. 2, Routledge, 1993, p. 152;

² Răzvan Dumitru, *Gospodăria între vecinătate și rudenie* în *Sociologie Românească*, vol. 9, no. 1-4, 2001, p. 250- 266;

³ Varga E. Arpad, *Statistică recensăminte după limba maternă*, respectiv naționalitate, județul Timiș 1882- 2002, <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/tmetn02.pdf> (08.01.2021);

- Felul în care se construiește, funcționează și evoluează *gospodăria* la scara *peisajului*: fluxuri tehnologice din cadrul gospodăriei și în afara ei, diverse sisteme constructive, în prezent și în trecut, raportul între gospodărie și peisajul antropizat;
- Importanța tehnicilor agricole locale, a meșteșugurilor și a utilizării materialelor locale în definirea caracterului și evoluției gospodăriei în *peisajul cultural*. Măsura în care practicile locale mai există în gospodărie, repartizarea sarcinilor pe membrii grupului domestic, gradul de specializare a fiecărui membru, relația dintre practici și mediul natural.

Conceptele studiate. Considerații generale

În studiul nostru, *gospodăria* este folosită în sensul de cea mai mică unitate socială și economică a satului, al cărei grup domestic păstrează în memoria colectivă generațiile anterioare, colaborează în cadrul unor forme sociale mai largi (sat, regiune), cunoaște și se adaptează la politicile fiecărei etape istorice, folosind practici proprii în interacțiunea cu mediul natural. Astfel, *gospodăria* generează un specific al *peisajului cultural*.

În cadrul tezei, ne interesează *peisajul cultral*, ca proces viu al unor generații succesive. În text vom folosi termenul de *peisaj*, considerând că acesta este rezultatul unui proces de intervenție umană ce se dezvoltă într-un anumit cadru natural. Interpretăm *peisajul* și din perspectivă fizică, a urmelor lăsate de practicile locale și a modului în care acestea au modificat natura (despăduriri, practici agricole etc.). În studiu, toate aceste practici, procese și semnificații sunt localizate în cadrul gospodăriilor, cele două concepte fiind astfel în relație directă (peisaj-gospodărie).

Metode de cercetare

Punerea în context evolutiv a noțiunii de *gospodărie* în Banat s-a realizat prin metoda istorică și din date arheologice.

Cercetarea pe teren în cadrul studiului doctoral utilizează *interviul de producere a datelor*, folosit în studiile *culturaliste*, din sfera sociologiei și antropologiei⁴. Ca instrument de lucru am folosit *interviul slab structurat*⁵. Studiul pe teren a implicat și metoda *observației participative*⁶ prin intermediul căreia s-au analizat practicile productive, cele constructive precum și relația lor temporală. De asemenea, am utilizat *fotografia* și *schitele și desenele de teren* care au completat informația cu date ce nu puteau fi adecvat cuprinse în text.

Metodele de cercetare prezentate mai sus sunt completate de *consultarea unor arhive de hărți și documente*.

Dicționar al elementelor de limbaj local. Unități de măsură utilizate în text

Elementele de limbaj local întâlnite în studiul nostru, constituie o componentă importantă a peisajului cultural ce contribuie la identitatea locală. În acest sens, am structurat aceste informații în funcție de cele două tematici ale tezei: *practici agricole* și *practici constructive* fiind astfel prezentate pe larg în cadrul tezei.

Localizarea cercetării. Încadrare geografică și istorică a satelor

Cercetarea pentru studiile de caz se desfășoară în satele *Pietroasa*, *Crivina de Sus*, *Poieni* și *Fărășești* din județul Timiș. Zona studiată este localizată în Nord- Estul Banatului, în Zona Făget (*Țara Făgetului*), la poalele Munților Poiana Ruscă.

4 François de Singly et. al., *Ancheta și metodele ei: chestionarul, interviul de producere a datelor, interviul comprehensiv*, Ed. Polirom, București, 1998, p. 129;

5 Ibidem, p. 153;

6 Dorina Onica, *Peisajul cultural rural dintre Prut și Nistru. Aspecte etnogeografice*, Ed. Etnologică, București, 2017, p. 45

Satele studiate sunt atestate documentar în intervalul 1514- 1516 (Pietroasa, Poieni și Fărășești) și 1501 (Crivina de Sus).

2. EVOLUȚIA GOSPODĂRIEI ÎN PEISAJUL BANATULUI. CONSIDERAȚII ADMINISTRATIVE, URBANISTICE ȘI FUNCİAR-AGRICOLE. SCURT ISTORIC

Pentru a înțelege evoluția *gospodăriei* și a elementelor care au contribuit în timp la definirea acestui concept complex, în acest capitol propunem un parcurs istoric-evolutiv, făcând apel la cercetări desfășurate pe teritoriul Banatului.

Având în vedere că perioadele a căror urme sunt vizibile până în ziua de astăzi sunt cele de după secolul al XVIII-lea, acest capitol se concentrează asupra intervalului cuprins între perioada modernă, până în prezent.

Perioada modernă (1716- 1918)

Considerații administrative și sociale

Odată cu instalarea Administrației Austriece în Banat (1716), politicile sociale și teritoriale cunosc schimbări radicale care vor genera modificări în structura *gospodăriei*. Aplicarea noilor politici vor avea impact și în satele studiate.

Organizarea și evoluția satelor bănățene. Arhitectura gospodăriei

În 11 ianuarie 1772 începe punerea în aplicare a documentului director” *Impopulationis Haupt- Instruction*”⁷ care trasează principiile de sistematizare a teritoriului pentru dezvoltarea unor sate noi și de intervenție în satele existente.

În 11 iunie 1784, prin Rezoluție Imperială⁸ Consiliul Locotenențial ordonă compactarea localităților care până la acea vreme sunt dezvoltate organic⁹. Procesul de compactare se aplică mai ales în câmpie dar afectează și zonele montane, având impact și în satele cuprinse în studiul de caz.

Principii de dimensionare a gospodăriilor și definirea patrimoniului lor

O gospodărie întregă va fi de 37 iugări, dar nu toate gospodăriile pot fi egale, în funcție de rezerva teritorială. În anumite cazuri se realizează jumătăți și sferturi de gospodărie. Se introduc astfel 3 tipuri de gospodării după dimensiune, toate raportate la o gospodărie model întregă (37 iugări).

Considerații asupra gospodăriei. Principii constructive

Locuința coloniștilor va avea două camere și o bucătărie și va fi realizată din lemn sau văiușă, va fi adaptată la circumstanțele și materialele disponibile și la dimensiunea și forma celorlalte locuințe din zonă¹⁰. Se recomandă anumite tehnici de construcție, astfel încât casele să fie ridicate repede și cu costuri minime. Aceste sisteme constructive sunt întâlnite încă în zona studiată de noi. Începând cu secolul al XIX-lea, prin utilizarea unor materiale de construcție noi (cărămidă arsă, țiglă etc.) a scăzut riscul de incendiu, extinderea caselor fiind un proces firesc în această perioadă.

Considerații funciare și agricole

În Banat, în perioada împăratului Iosef al II-lea s-au implementat măsuri precum realizarea conscripției complete a populației, întocmirea primei ridicări topografice militare

⁷ Impopulations- Haupt- Instruction für das Banat, apud Anton Tafferner, *Quellenbuch zur Donauschwäbischen geschichte*, Stuttgart, Verlag Buch und Kunst Kepplerhaus, 1982, p. 251;

⁸ Ioan Munteanu, *op. cit.*, p. 103-104;

⁹ I. Boros, *Regularea comunelor în județul Caraș- Severin. 1784-1790*, Analele Banatului, 1930. ”răsfirate, fără ordine și lege așezate până chiar la depărtare de 3000 de pași una de alta, iar partea cea mai mare a izlazurilor se extinde în teritoriul gol ce este între case, așa că înainte de s-ar cosi iarba, ba chiar înainte de ar putea să crească este călcată de trăsuri”;

¹⁰ Impopulations- Haupt- Instruction für das Banat, *op. cit.*, p. 255;

(1769-1772) și aplicarea *Urbariului* (1780). Prin *Urbariu* se clarifică în Banat raporturile între nobili și țărani și se redefiniște patrimoniul funciar al *gospodăriilor*.

Patenta Imperială de la 1853 împreună cu *hotărârea Împăratului de a amenda Legea IV, la 11 aprilie 1848*¹¹ au constituit începutul procesului de împrumțărire în Banat. În 1870 pe întreg teritoriul Banatului s-a înființat cadastrul funciar și cărțile funciare care au și în prezent un rol în evidența proprietăților.

Legea pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș din 1921

Deși mai numeroși, din analiza repartizării pe proprietăți urban- rural, românii dețineau o pondere mică a proprietăților (24% urban și 59,5% rural), pe când restul terenului se afla în proprietatea etnicilor minoritari. Această situație funciară este valabilă până în 1918¹². Se remarcă o pondere mare a gospodăriilor ce dețin 0-5 iugăre, insuficient pentru asigurarea unui trai decent al familiei.

Scopul principal al legii va fi crearea unor gospodării cu proprietate de medie dimensiune (10 ha), motivarea legii fiind *utilitatea publică*.

Ca mecanism de aplicare, reforma agrară s-a realizat în 2 faze la mijlocul cărora s-a aflat Statul în proprietatea căruia trec provizoriu toate terenurile (*exproprierea*) în vederea *împrumțării* ulterioare a țărănilor.

Comunismul (1944-1989)

După încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, în urma ocupării României de către armata sovietică și a presiunilor apărute odată cu aceasta, se instaurează un guvern al Partidului Muncitoresc Român.

În această perioadă au avut loc o serie de transformări radicale care și-au lăsat amprenta atât asupra modului de producție cât și asupra colectivităților rurale. Pentru zona studiată, efectele acestor transformări introduse de statul comunist nu au fost atât de dramatice precum în alte zone, măsurile de reformă aplicându-se pentru o perioadă scurtă de timp sau deloc.

Reforma agrară

Această etapă constituie, de fapt, un preambul al procesului radical de reformare a agriculturii în România, bazându-se pe eradicarea proprietății individuale asupra terenului în cadrul procesului de colectivizare.

Prin aplicarea Legii nr. 187/ 1945 se vor *expropria* o serie de proprietăți pe diverse criterii, majoritatea de ordin politic¹³. În 1946 procesul de expropriere este declarat aproape încheiat¹⁴ putându-se începe *împrumțărirea* țărănilor din gospodăriile sărace care dețin teren în proprietate cu suprafața totală de sub 5 ha¹⁵. Și în zona studiată averile *grofilor* au fost expropriate, părți din acestea fiind atribuite în proprietatea localnicilor (*gospodăria P. din Poieni*).

Colectivizarea agriculturii

Referitor la procesul colectivizării agriculturii, acesta a perfectat procesul de dispariție a proprietății private a *gospodăriei individuale* prin asociere forțată în *mari cooperative agricole*, cu efecte sociale semnificative. Astfel dispăre unitatea pe care o reprezenta gospodăria

¹¹ Ioan Munteanu, *Banatul istoric 1867-1918. Ocupații. Economia*, Vol. II, Timișoara, Ed. Excelsior Art, p.182

¹² Mircea Georgescu, *Reforme agrare. Principii și metode în legiurile române și străine*, Ed. "Bucovina" I. E. Toroușiu, București, 1943, p.37;

¹³ M.Of. nr. 68/23 mar. 1945, *LEGE nr.187 din 23 martie 1945 pentru înfăptuirea reformei agrare*, Cap. 2 Exproprierea, art. 3;

¹⁴ *Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Direcția Proprietăți și Bunurilor Statului, Nr. 165236/ 18.04.1946* în Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Timiș, Comisia județeană pentru reforma agrară Timiș-Torontal, Fond 574, cota 1 (1945-1947), Fila 245;

¹⁵ M.Of. nr. 68/23 mar. 1945, *op. cit.*, Cap. 4 Procedura expropriării și împrumțării, art. 9;

odinioară.

În Pietroasa s-a înființat în 1959 *Întovărășirea Agricolă „Drum Nou”* care a funcționat până în 1962 când a intrat în faliment. Au existat chiar forme de rezistență în fața procesului de colectivizare, notoriu fiind un nucleu de 11 familii din Pietroasa condus de „moșu Pițu”, șicanat permanent și marginalizat de comunitate. Aceste sate în care formele colectiviste au durat o perioadă scurtă de timp, sunt denumite local „sate capitaliste”.

Faptul că în zona studiată nu a existat colectivizare, a permis perpetuarea până în ziua de astăzi a unor practici vechi și conservarea parțială a specificului *peisajului cultural*.

Considerații urbanistice

După încheierea colectivizării, atenția politică se mută pe reorganizarea administrativă a teritoriului și sistematizarea localităților. În 6 decembrie 1967, în cadrul Conferinței Naționale a Partidului Comunist, sunt enunțate „*Principiile de bază pentru îmbunătățirea organizării administrativ-teritoriale a României și sistematizarea localităților rurale*”.

În cadrul Congresului al X-lea al Partidului Comunist Român din 1972 sunt enunțate noi principii generale pentru sistematizarea teritoriului României care vor sta la baza legii privind sistematizarea teritoriului și a localităților rurale și urbane din 1974. Legea lansează conceptul de sate și comune cu „potențial de dezvoltare social- economică”.

În legătură cu satele studiate, Pietroasa și Poieni sunt considerate cu „potențial de dezvoltare”, în schimb Crivina de Sus este clasificată ca având „condiții reduse” iar Fărășești își „justifică existența prin agricultură”, nefiind un sat cu potențial de dezvoltare în sensul politicilor de sistematizare¹⁶.

Textul legii prevede de asemenea organizarea în fiecare comună a unui centru civic care va conține funcțiuni administrative, social-culturale, de educație și sănătate grupate într-o singură clădire sau în ansambluri de clădiri cu mai multe niveluri cu „aspect reprezentativ” pentru ideologia socialistă. *Schița de Sistematizare a Comunei Pietroasa* (1971) prevede amenajarea centrului civic prin construirea unui microcomplex pentru prestări servicii, a internatului pentru școală, a unei băi și a brutăriei. De asemenea, se propune extinderea spațiului locativ cu 70 de apartamente (în următorii 5- 15 ani), pe termen scurt fiind planificată construirea unui bloc de locuințe cu parter și un etaj, construit mai târziu.

Perioada contemporană

După 1989, procesul de retrocedare a proprietăților decurge greu și este incomplet. Astfel, *gospodăriile* care au fost incluse în procesul de colectivizare primesc în folosință 0,5 ha (1989), ulterior prin legea funciară, gospodăriile pot fi împrăștiate pe pământul avut, dar până în limita a 10 ha (1991) urmând ca legislația să fie completată cu posibilitatea retrocedării terenului până în limita a 50 ha agricol și 10 ha pădure (2000).

Din punct de vedere urbanistic, gestul de a abroga legea sistematizării localităților (1989) este unul firesc. Urmează o perioadă de aproximativ zece ani fără reglementări specifice de urbanism. Începând cu anul 2001, se reglementează modul de adoptare a documentațiilor de urbanism, respectiv responsabilitățile instituțiilor în acest domeniu prin *Legea 350/ 2001 privind amenajarea teritoriului și urbanismul*.

În 1991 este elaborată legislația în domeniul construcțiilor, fapt care permite un proces de „emancipare” și individualizare a caselor, dispariția graduală a coerenței arhitecturale și urbanistice a satelor și apariția fenomenului caselor ”făloase” care neagă trecutul și caracterul local. Satele studiate fiind relativ izolate, acest fenomen se manifestă mai târziu, odată cu migrarea populației pentru muncă în țările europene și interpretarea unor modele de aici.

¹⁶ Fond Primăria Comunei Pietroasa, Dosar nr. 623/ 1971, Consiliul Popular al Județului Timiș, Direcția de Sistematizare Arhitectură și Proiectarea Construcțiilor Timișoara, *Schiță de sistematizare a Comunei Pietroasa*, Proiect nr. 14746, Vol. I, 1971, p. 103- 106;

3. GOSPODĂRIA ÎN PEISAJ. PRACTICI LOCALE- RAPORTURI

Gospodăria în mentalul comunitar

Pentru a înțelege conceptul cu care lucrăm, în cadrul subcapitolului am realizat o (re)construcție a *gospodăriei* prin prisma mentalului comunității locale studiate.

Reprezentare temporală. Relații de neam și de co-participare

Am identificat un mod de *reprezentare temporală*, relaționată la neam în sens de rudenie, și la diverse alte forme sociale mai largi (vecinătate, sat etc.), prin intermediul căreia subiecții nareză evoluția *gospodăriei* din trecut până în prezent.

În legătură cu relațiile de *neam*, studiile de caz au identificat diferite filiere prin care s-a construit *gospodăria*: moșteniri, strămutări, noi edificări.

Am analizat două cazuri:

- în primul caz, arătăm că o *gospodărie* poate fi compusă din mai multe averi rezultate prin moștenirea rudelor fără descendenți, respectiv prin căsătorii (*gospodăria B. I. din Fărășești*);
- al doilea caz prezintă modul de edificare a *gospodăriei* prin strămutări succesive și aplicarea unor rigori legislative care au condiționat evoluția ei și modificările ce au survenit în timp asupra poziției *gospodăriei* în țesut (*gospodăria P. din Fărășești*).

În ceea ce privește *co-participarea*, din studiu se evidențiază și legături în cadrul unor forme sociale mai largi precum vecinătatea, satul și uneori chiar la scara mai multor sate din zona studiată. În studiu, am identificat astfel moduri de *co-participare* în *practici constructive* și în *activități agricole*.

În ceea ce privește *co-participarea* în *practici constructive*, am identificat practici în care întreaga comunitate a satului participă prin muncă la edificarea unor case din vatră sau pentru obținerea la comun a unor materiale de construcție necesare. Stilistica și similitudinile de organizare ale *gospodăriei* sunt de asemenea preluări conștiente între vecini, în studiile de teren fiind găsite asemănări în modurile de organizare a *gospodăriilor* din vatră sau similitudini arhitecturale. Această tendință de a copia situația din vecinătate se reflectă în prezent și în utilizarea unor noi materiale de construcție, uneori nepotrivite cu sistemul constructiv al caselor.

Co-participarea în *practici agricole* se realizează între entități după înțelegeri foarte stricte și consimțite de mai multe generații. Am identificat forme vechi, în prezent dispărute, precum realizarea unor lucrări agricole comune, care presupun utilaje complexe precum sunt batoza și selectorul pentru cereale (*țalindăru*), la care au acces toate *gospodăriile* satului. Un alt exemplu de *co-participare agricolă*, se regăsește și în prezent pentru pășunatul turmelor de oi, fiind identificate două sisteme de organizare: un tip de pășunat asociativ, itinerant între salășele membrilor asociați și de tip pendulator local care include un grup mai mare de *gospodării*.

Am surprins, în cadrul subcapitolului, păstrarea unor relații interumane, o anume raportare față de proprietate, un anume mimetism în arhitectura caselor și *gospodăriilor*, care reflectă până în ziua de azi, *practici ancestrale*.

Reprezentare spațială. Hărți și hărți mentale

În studiile de caz, am identificat două moduri de reprezentare spațială a *gospodăriei*.

- o reprezentare concretă, pe *hărți* fizice (cadastrale, topografice, GPS) însoțită de documente de proprietate, pe care subiecții le utilizează în relațiile formale cu instituțiile statului.
- o reprezentare personală și subiectivă, sub formă de *hărți mentale* prin intermediul căreia subiecții imaginează *peisajul* și modul în care *gospodăria* se inserează și evoluează în relație cu acesta.

Pentru prezentarea situației actuale a terenurilor în posesie, interlocutorii întrebunțază

hărți GPS tipărite pe care sunt delimitate suprafețele de teren agricol ale gospodăriei lor. În cadrul interviurilor, interlocutorii nu ezită să utilizeze și forme de reprezentare narativă, construind *hărți mentale* prin care transpun spațial, transgenerațional, *gospodăria*. Astfel se stabilesc repere spațiale ale proprietății raportându-se la elemente naturale precum sunt văi, izvoare sau elemente vegetale remarcabile. De asemenea interlocutorii evocă înțelegeri vechi asupra proprietăților, neconsemnate juridic, gesturi informale care primesc un statut prioritar față de documentele juridice formale (înscrierea în Cartea Funciară).

De asemenea interlocutorii reconstruiesc mental situația din trecut a unor locuri a căror peisaj s-a modificat (*locul de la Druja- Fărășești*, fostă fâneață, în prezent pădure de molid) sau enunță repere spațiale ale vetrelor vechi ale satelor în care locuiesc (*Trifești- vatra veche a satului Fărășești, Valea Bisericii* spre vatra veche a satului Poieni).

Se evidențiază astfel două moduri de (re)construcție mentală a gospodăriei și de relaționare la peisaj, prin intermediul trăirii efective de zi cu zi, decodificând elemente de peisaj (limite naturale, elemente reper, practici), dar și prin intermediul unor stări de fapt sau narațiuni transmise din generație în generație până în prezent. Prin legătura sa transgenerațională, *gospodăria* este o componentă esențială cu multiple semnificații pentru grupul domestic care o locuiește, componentă care construiește și modifică permanent *peisajul cultural* local.

Construcția gospodăriei în peisaj. Analiză funcțională

În cadrul subcapitolului am studiat structura economică a satului și a nucleului *gospodăriei* ca element de bază a acestuia, identificând diferite relații funcționale.

Nucleul din vatră este compus din casă și anexe gospodărești, așezate într-o curte și de cele mai multe ori include și *grădjina de bucacie*. Restul componentelor (pășuni, fânețe, *luși*, *holdje* etc.) se află în exteriorul satului (*în hotar*) și sunt denumite *loc(uri)*, cu rol în sprijinirea funcției economice a *gospodăriei*.

În continuare am realizat o analiză a evoluției *gospodăriei* în *peisaj* ca rezultat al acțiunii a două forțe: una *centrifugă*, de extindere funcțională în exterior și alta *centripetă*¹⁷ de includere, observând dinamica determinată în timp de acestea.

Distingem două zonări funcționale majore, *gospodăria în sat* și *gospodăria pe deal/ „pă djal”* (peisaj construit/ peisaj cultivat), rezultate ale unor procese istorice și culturale îndelungate¹⁸. Utilizând metode precum *analiza retrogresivă*, obținerea de date prin *suprapunerea simplificată a hărților istorice și observația directă*, în subcapitolele următoare facem o descriere amănunțită a felului în care apar, se dezvoltă și se organizează în comunități *gospodăriile* în studiile de caz.

Gospodăriile studiate integrează funcțional aceste zone, determinând moduri de viață sezonieră și de muncă diferite. Fiecare membru al grupului domestic are sarcini clare în cadrul activităților specifice în funcție de abilități. Munca specializată a membrilor grupului domestic este structurată după rolul membrilor pe generații, sau după criterii de gen.

Toponimele în descrierea peisajului cultural

Acest subcapitol tratează tema toponimelor, o resursă importantă în cercetarea unor straturi culturale ale peisajului, fiind o arhivă care *păstrează memoria unor evenimente, întâmplări și fapte petrecute de-a lungul timpului*¹⁹.

Din interpretarea toponimelor identificate în studiile de caz, remarcăm o serie de relații cu *peisajul cultural*, relevante pentru studiul nostru. Majoritatea descriu particularități fizico-

¹⁷ François Rugg, *La maison paysanne, histoire d'un mythe*, Collection Archigraphy, Ed. Infolio, Elveția, 2011, pp. 138- 139;

¹⁸ Chiva Isac, *Pour une grammaire du paysage agraire* în *Études rurales*, nr. 121-124, 1991. De l'agricole au paysage, p. 25;

¹⁹ Vasile Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Ed. Facla, Timișoara, 1982, p. 19;

geografice (oronime), sau naturale ale peisajului, redând fidel caractere prezente. În general predomină elementele de topografie (*Cioaca, Praveț, Corholu, Crivina etc.*), cele cu caracter vegetal aparte (*Ulmet, Curpenu etc.*) sau hidronimele (*Lunca Largă, Între pâraie etc.*).

Altele redau caracterul peisajului din zona studiată din etape anterioare, după cum este cazul trecerii graduale de la peisajul forestier la peisajul agricol prin *lăzuire* sau *poienire* (*Dealul Negru, Dealul Corbu, Lazul Ienii sau Poieni*).

Unele toponime indică amplasamente vechi al unor lăcașe de cult, în prezent dispărute sau înlocuite cu biserica din zid (*Dealul Bisericii* din Fărășești) sau indică vatra veche a satului premergător migrării acesteia de pe deal în vale, arătând amplasamentul bisericii vechi (*Valea Bisericii* din Poieni).

Și în legătură cu practicile dispărute am găsit referințe toponimice, după cum este cazul toponimului *Cârnitura* care provine din practica *cârnitului*, în prezent abandonată (tăierea de lujeri/ crengi din arbori pentru realizarea depozitelor de frunze pentru furaj, denumite local *stoguri*). Notăm și fenomenul de circulație a toponimelor dintr-un sat în altul (*În groape, Zbeg*).

4. PEISAJUL - O RESURSĂ

În acest capitol înțelegem că peisajele au identitate clară, cu valori ecologice și culturale diverse care decurg din anumite practici, prin raporturile *om- mediu* (human- environment). Am considerat că *practicile agricole* și *constructive* sunt principalii determinanți care definesc peisajul în zona studiată, motiv pentru care am limitat cercetarea doar asupra lor.

Peisajul, o resursă agricolă

La începutul secolului al XVIII-lea terenul agricol este în jurul vetrei satelor studiate, într-o structură organică, în care casele și curtea lor (*ocolul*) sunt grupate într-un țesut cu „grădini”, interconectate prin circulații dezvoltate spontan.

Din analiza evolutivă a peisajului agricol, identificăm trei perioade istorice de transformare a peisajului prin defrișări forestiere:

- *defrișarea de proximitate* (sec. al XVIII- lea) prin care se lărgeste teritoriul agricol al satelor, în special *pe lunși*;
- defrișările masive (*colective*)²⁰ cu o largă extindere a terenurilor în *țarină* și a pășunilor și *fânețelor* de *pe deal*, trecerea la agricultură rațională;
- defrișările în *poieni* sau *lazuri*, decupaje în pădure care se sedentarizează, primind în prima parte a sec. al XX- lea funcțiunea de locuire provizorie (*căsoanie*).

Din punct de vedere al *funcțiunii agricole* și al *practicilor*:

- *grădjina* este una dintre cele mai vechi structuri de peisaj agricol a gospodăriei;
- am identificat o tipologie de *livadă* de tip colecție de specii și soiuri, în grădinile din vatră, sau în gospodăria de pe deal, și *livada din țarină*, mai puțin variată, destinată în principal producției de prune pentru *răchie*;

Pentru înmulțirea speciilor identificăm tehnica *ultonirii în despicătură* realizată cu briceag tip cosor cu protejarea ultoniului cu pământ și înmulțirea prin plantarea de *săzi*.

- *fâneța* este organizată pe parcela livezilor exploatate extensiv sau pe parcele separate. *Cositul* se realizează de cele mai multe ori mecanizat sau manual în cazul practicilor agricole tradiționale pentru pajiști cu înaltă valoare naturală (HNV), importante pentru faună.

Membrii grupului domestic își împart activitatea de recoltare a fânului astfel:

- cositul este activitatea cu care se ocupă de cele mai multe ori bărbații;

²⁰ André Burguière, *Paysages et paysans. Les campagnes européennes de Xe au XXe siècle*, Ed. Nathan, Paris, 1991, p. 34;

- femeile și copiii sunt responsabili pentru întoarcerea și adunatul fânului și realizarea clăilor.

În lunile februarie și martie se realizează lucrări de curățare și nivelare a mușuroaielor, iar pentru combaterea ferigii mari se practică cositul succesiv al plantelor de cinci sau șase ori pe an, până la epuizarea acestora.

- consemnăm practica veche a *stogurilor* de frunze ca hrană pentru capre, înlocuitoare a fânului în sezonul rece, o modalitate de exploatare a resurselor pădurii;

- *pășunatul*:

- vitelor mari se organizează *la fir* sau individual, fiecare gospodărie își supraveghează zilnic vitele. Pășunatul câmpurilor recoltate începând cu luna octombrie, reprezintă o practică veche, un rest al *devălmășiei*;
- oile pășunează țarina primăvara, până la 1 mai, când turma se mută pe pășune
- pășunatul oilor pe pășune este de tip *pendulator local* sau *pendulator local asociativ și itinerant* între sălașele proprietarilor;
- este consemnată și practica veche a păscutului turmei în pădure;
- *în lunși* parcelele au suprafețe de până la 40 de ari și sunt cultivate divers (livadă, grădjina de bucate, cultivarea cucuruzului sau a furajelor leguminoase, generând astfel un mozaic agricol divers și foarte dens.
- gospodăria deține și suprafețe (*holdjie*) în *țarină* unde se cultivă de cele mai multe ori cereale
- *creșterea albinelor*
 - practica veche de a căuta roiuri din pădure (*recoltarea boancei*), încă întâlnită în satele studiate;
 - practica de creștere a albinelor în *boancă*, *coșniță* sau stup;

Peisajul, o resursă în construcția gospodăriei

În acest subcapitol considerăm că resursa naturală disponibilă și caracterul zonei, din perspectiva elementelor de natură, în care o anumită arhitectură se înserează, influențează, până târziu, tehnicile și sistemele constructive ale zonei respective.

Membrii grupurilor domestice cunosc meșteșugul, realizează sau repară construcțiile *minore* (poieți, căsoanie), în schimb construcțiile *majore* (casa, poiețile din vatră) sunt construite cu participarea unor meșteri consacrați.

Considerăm relevantă la scara microregiunii studiate, ponderea *arhitecturii din piatră* în raport cu cea din *lemn*, în studiile de caz identificându-se zonări tipologice care sunt în legătură strânsă cu proximitatea materialelor:

- o zonă în care se exploatează constructiv piatra și lemnul (*satul Fărășești* și sălașele din *locul Curpuenu, Poieni*);
- restul teritoriului care exploatează constructiv lemnul și în mai mică măsură piatra (fundații);

Am identificat două tehnici *de zidire cu piatră*:

- zidăria cu două fețe, este practică în cazul zidurilor de împrejmuire sau a pereților caselor și poieților. Tehnica zidăriei cu două fețe este mai complicată deoarece trebuie să obții două fețe „frumoase”;
- zidăria cu o față, care este practică mai ales în cazul zidirii interioare a fântânilor și a zidurilor pentru stabilizarea versanților, este mai simplă deoarece trebuie să obții o singură față „frumoasă”.

Piatra trebuie aleasă cu atenție, o lucrare esențială în timpul procesului fiind *împănarea* graduală a zidăriei pentru a preîntâmpina surparea.

Meșteri pietrari care au construit în zonă: Drăgoi, Cioană, David (*Fărășești*), Daniel

(*Fărășești*), Hobeian (*Poieni*).

Chiar dacă nu la calitatea similară meșterilor consacrați, tehnica construirii din piatră este folosită și de membrii gospodăriilor studiate în cadrul propriilor gospodării.

Arhitectura din lemn, s-a dezvoltat într-un context peisager preponderent forestier, așa cum am arătat și în capitolul anterior.

În zona studiată, se folosesc două tehnici de construcție în lemn:

- *în cățâi*;
- *în cheutoare*, un stil mai puțin agreat deoarece se tencuiește greu și colțurile sunt urâte, fiind vizibile din tencuială;

Procesul de prelucrare și rezistența în timp a materialului depind de momentul în care se alege lemnul și de calitatea acestuia, *meșterul* fiind cel care *indică lemnul care urmează să fie tăiat*.

Esențe de lemn folosite în zona studiată:

- lemnul de *brad* fiind greu de procurat, în trecut se folosea rar pentru căpriori sau scândură;
- de cele mai multe ori construcțiile sunt din lemn de *stejar*, esență frecventă în zona de studiu;
- *plopul* se folosește pentru scândură, în trecut realizată manual;
- *alte esențe locale* în funcție de disponibilitatea materialului.

Meșteri dulgheri care au construit în zonă: Romulus (*Fărășești*), Pătru Drăgostin (*Fărășești*), Trandafir (Toader?) (*Fărășești*), Daniel (*Fărășești*);

Chiar dacă cercetarea se desfășoară într-o zonă cu materiale de construcție disponibile în natură (piatră, lemn, pământ), un element de specific cultural local, care demonstrează *sustenabilitatea practicilor arhaice*, este re folosirea materialelor din construcțiile vechi.

Urmărind această dinamică a construcțiilor, considerăm justificată ipoteza în care membrii gospodăriilor dețin noțiuni elementare de meșteșug, tocmai pentru a reuși să adapteze în timp cât mai scurt și cu costuri minime, ansamblul gospodăriei la nevoile și fluxurile tehnologice interioare, în continuă schimbare.

Șindrila se face din fag, despicat cu toporul la 60- 90 cm lungime (*Avram, Poieni*);

Un alt material local este *pământul* pentru construcții. În fiecare sat sunt locuri cu pământ bun, pentru *tencuit* sau pentru *făcut sobe*. *Pământul roșu* este mai bun la *tencuieli*, în schimb *pământul mai galben* este potrivit pentru *realizarea sobelor* deoarece se întărește mai repede. Pământul pentru tencuieli se folosește în amestec cu nisip.

Meșter sobar care construiește în zonă: Dan a lu' Partănie (*Poieni*).

Am identificat în satele studiate locurile din care țiganii au extras pământul pentru *cărămidă arsă*, transformările în topografia locului fiind vizibile în peisajul local.

În satele studiate, nu există meșteri zidari cu cărămidă: Bocoș (*Făget*), „*ăla o făcut pe-aiși pe la tăți cășălie*”.

O practică dispărută în prezent este cea a *arderii varului*, în trecut un proces participativ (co-participare) a întregului sat. Varul ars este ulterior transportat la gospodăria din sat, fiecare gospodărie având groapă de stins varul.

Înțelegem *cunoașterea* ca pe un proces ce vine din *trăirea efectivă a peisajului*, dar și ca *moștenire a generațiilor anterioare*. În studiile de caz am identificat o serie de *practici agricole* sau *constructive* care *alcătuiesc și modifică continuu peisajul*.

5. CONCLUZII

Contribuții personale

În cadrul tezei, am adus următoarele contribuții personale în cercetarea *peisajului cultural rural*:

1. Am arătat că *gospodăria* este un depozitar al culturii locale, al unei anumite înțelegeri a relației natură-om, un spațiu social al satului în care se realizează transferul de cunoaștere între generații, constituind un punct de pornire în cercetarea *peisajului cultural rural*;
2. Pentru înțelegerea raporturilor dintre *gospodărie* și *peisajul cultural* am utilizat o abordare transdisciplinară, folosind metode de studiu din domeniul științelor sociale, istoriei, arheologiei, lingvisticii și instrumente ale geografilor, peisagiștilor și arheologilor;
3. Am adaptat anumite metode pentru cercetarea *peisajului cultural*:
 - metoda *analizei retrogresive* în reconstituirea unor etape anterioare ale *gospodăriei* și ale *peisajului* din memoria colectivă,
 - interpretarea toponimelor în reconstituirea *peisajului istoric*;
 - interpretarea hărților mentale și analiza raportării locuitorilor la *peisajul cultural*;
 - sintetizarea unor informații utile prin retrasarea unor hărți istorice, redând doar elementele de interes pentru cercetarea noastră (*Studiu cartografic evolutiv a vetrei satelor, Evoluția suprafețelor agricole în teritoriu*) etc.;
4. Ca element central al cercetării *gospodăriei* în relație cu *peisajul cultural*, pentru înțelegerea unor raporturi, a practicilor și a relațiilor natură- om am apelat la cunoștințele localnicilor denumiți și *experți locali*²¹ și la memoria colectivă;
5. Am analizat evoluția istorică a *gospodăriei* și transformările culturale. Cei doi vectori au ponderi diferite în evoluția și în modul de participare a *gospodăriei* la dinamica *peisajului cultural*.
6. Pentru verificarea metodelor de lucru și concretizarea direcțiilor de studiu am cercetat în detaliu câteva gospodării reprezentative pentru diferite tipologii;
7. Am analizat modul în care practicile și cunoștințele meșteșugărești și agricole s-au transmis între generații și legătura acestora cu caracterul *peisajului cultural*.

Comentarii

Există doi vectori principali care influențează evoluția *gospodăriilor* comunei Pietroasa:

- ideologiile și politicile care influențează de-a lungul timpului evoluția *gospodăriei* în Banat.
- factorii culturali specifici zonei studiate, relațiile sociale în cadrul unei *gospodării* și în afara ei și activitățile practicate. Toate aceste elemente de *invizibilitate culturală* au generat, în timp, modificări la nivelul *gospodăriei* și în paralel cu fenomenele naturale (eroziune, dinamica cursului apelor, împăduriri etc.) determină o dinamică la nivelul *peisajului cultural al zonei*.

Primul dintre vectori se referă la politicile și ideologiile care influențează de-a lungul timpului evoluția *gospodăriei* în satele studiate, în mod special politicile din perioada modernă

²¹ Ivașcu, Cosmin Marius, *Cunoștințe ecologice tradiționale și adaptări bio culturale în comuna Ieud, o străveche așezare din Țara Maramureșului*, teză de doctorat, Cluj Napoca, 2018, p. 11;

(1716- 1918). Comparativ cu alte zone din Banat, măsurile aplicate aici în comunism și perioada contemporană influențează în mai mică măsură evoluția *gospodăriei*.

Al doilea vector se referă la factorii culturali care asigură continuitatea satelor studiate:

a. Raportarea membrilor comunităților studiate la propria *gospodărie* și *peisajul cultural* se face după reguli vechi transmise din generație în generație. Acestea pot fi înțelese doar în cheie locală, participativă. Procesele din cadrul *gospodăriilor* sunt vii și practicile conectate *transgenerațional*.

b. Raporturile între generațiile successive ale grupului domestic și în cadrul unor forme de organizare socială mai largi (vecinătate, sat, regiune) sunt mecanisme sociale care dau caracterul specific *peisajului cultural* local. În comunitățile studiate se păstrează o anume raportare față de proprietate, un anume mimetism în arhitectura caselor și a gospodăriilor și anume relații interumane, care reflectă până în ziua de azi, practici ancestrale.

c. Raporturile dintre *gospodărie* și *peisajul cultural* se modifică permanent, generând o dinamică continuă. Această dinamică este dată de modul în care *gospodăria* se constituie, funcționează și evoluează la scara *peisajului*.

d. În *gospodăriile* studiate am identificat un mixaj de elemente care definesc caracterul *peisajului cultural* (practici locale vechi și contemporane, meșteșuguri, moduri de utilizare a materialelor de construcție locale și din comerț, grade de specializare a membrilor grupului domestic în diferite activități etc.). Se remarcă o legătură strânsă între mediul natural și evoluția practicilor agricole și constructive care se adaptează continuu peste timp.

Direcții de continuare

Studiul nostru oferă direcții de urmat prin intermediul analizei transdisciplinare, cu posibilitatea de îmbunătățire prin:

- 1.** extinderea studiului pe un eșantion mai larg de *gospodării*;
- 2.** extinderea studiului și în alte zone ale Banatului pentru a verifica metodele cercetării în context istoric, cultural și geografic diferit;
- 3.** extinderea studiului utilizând alte metode consacrate de cercetare a *peisajului cultural* (*European landscape character assessment initiative- ELCAI*²², *Les Atlas de paysages Méthode pour l'identification, la caractérisation et la qualification des paysages*²³);
- 4.** inserarea metodelor utilizate și a concluziilor obținute în teză în cadrul altor inițiative locale precum: realizarea Planului Urbanistic General al Comunei Pietroasa (în prezent în afara termenului de valabilitate) sau în cadrul proiectului *Peisaje culturale (în Banat): IDENTIFICARE*²⁴.

²² European Commission, CORDIS. EU Research results, *European landscape character assessment initiative- ELCAI*, <https://cordis.europa.eu/project/id/EVK2-CT-2002-80021> (12.12.2020);

²³ République Française, Ministère de l'Écologie, du Développement durable et de l'Énergie, *Les Atlas de paysages Méthode pour l'identification, la caractérisation et la qualification des paysages*, <https://www.ecologie.gouv.fr/sites/default/files/Les%20Atlas%20de%20paysages%2C%20M%C3%A9thode%20pour%20l%27identification%2C%20la%20caract%C3%A9risation%20et%20la%20qualification%20des%20paysages.pdf> (12.12.2020);

²⁴ Inițiativă de cartare a peisajelor culturale din Banat, G. Pașcu, T.O.Gheorghiu, M.Danciu, A.Negru, R.Rusu, A. Ciobotă, A. Ianaș, D.Belci. (Consultanți) I.Iamandescu (RO), O.Țiganea (IT) și S. Edelblutt (FR);

Prin reziliența sa, *gospodăria rurală* este un model de cercetat pentru realizarea viitoarelor politici rurale (locale și regionale), membrii ei deținând încă soluții bazate pe natură (*nature based solutions*), adevărate resurse de cunoaștere în contracararea efectelor unor fenomene precum încălzirea globală. În viitor politicile publice trebuie să fie bazate pe interpretarea *peisajului cultural* și să implice acești adevărați *experți locali* care dețin cunoașterea necesară viitoarelor societăți reziliente.

BIBLIOGRAFIE

1. Boroș, Ioan, *Regularea comunelor în județul Caraș-Severin. 1784-1790*, în *Analele Banatului*, 1930;
2. Burguière, André, *Paysages et paysans. Les campagnes européennes de Xe au XXe siècle*, Ed. Nathan, Paris, 1991;
3. Chiva, Isac, *Pour une grammaire du paysage agraire* în *Études rurales*, nr. 121-124, 1991;
4. Dumitru, Răzvan, *Gospodăria între vecinătate și rudenie* în *Sociologie Românească*, vol. 9, no. 1-4, 2001;
5. European Commission, CORDIS. EU Research results, *European landscape character assessment initiative- ELCAI*, <https://cordis.europa.eu/project/id/EVK2-CT-2002-80021> (12.12.2020);
6. Fond Primăria Comunei Pietroasa, Dosar nr. 623/ 1971, Consiliul Popular al Județului Timiș, Direcția de Sistematizare Arhitectură și Proiectarea Construcțiilor Timișoara, *Schiță de sistematizare a Comunei Pietroasa*, Proiect nr. 14746, Vol. I, 1971;
7. Georgescu, Mircea, *Reforme agrare. Principii și metode în legiurile române și străine*, „Bucovina” I. E. Torouțiu, București, 1943;
8. Ingold, Tim, *The temporality of landscape* în *World Archaeology*, vol. 25, nr. 2, Routledge, 1993;
9. Ioniță, Vasile, *Nume de locuri din Banat*, Ed. Facla, Timișoara, 1982;
10. Ivașcu, Cosmin Marius, *Cunoștințe ecologice tradiționale și adaptări bio culturale în comuna Ieud, o străveche așezare din Țara Maramureșului*, teză de doctorat, Cluj Napoca, 2018;
11. Lotreanu, Ioan, *Monografia Banatului, Situația Geografică. Locuitorii-comunele*, Vol. I, Ed. Institutul de Arte Grafice „Țara” Timișoara, 1935;
12. M. Of. nr. 68/23 mar. 1945, *LEGE nr.187 din 23 martie 1945 pentru înfăptuirea reformei agrare*;
13. Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *Direcția Proprietăți și Bunurilor Statului*, Nr. 165236/ 18.04.1946 în Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Timiș, Comisia județeană pentru reforma agrară Timiș- Torontal, Fond 574, cota 1 (1945-1947), Fila 245;
14. Munteanu, Ioan, *Banatul istoric 1867-1918. Ocupații. Economia*, Vol. II, Timișoara, Ed. Excelsior Art;
15. Onica, Dorina, *Peisajul cultural rural dintre Prut și Nistru (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XXI-lea)*, Chișinău, 2016;
16. République Française, Ministère de l'Écologie, du Développement durable et de l'Énergie, *Les Atlas de paysages Méthode pour l'identification, la caractérisation et la qualification des paysages*, <https://www.ecologie.gouv.fr/sites/default/files/Les%20Atlas%20de%20paysages%2C%20M%C3%A9thode%20pour%20l%27identification%2C%20la%20caract%C3%A9risation%20et%20la%20qualification%20des%20paysages.pdf> (12.12.2020);
17. Ruegg, François, *La maison paysanne, histoire d'un mythe*, Collection Archigraphy, Ed. Infolio, Elveția, 2011;

18. Singly, François, et. al., *Ancheta și metodele ei: chestionarul, interviul de producere a datelor, interviul comprehensiv*, Ed. Polirom, București, 1998;
19. Tafferner, Anton, *Quellenbuch zur Donauschwäbischen geschichte*, Stuttgart, Verlag Buch und Kunst Kepplerhaus, 1982;
20. Varga E. Arpad, *Statistică recensăminte după limba maternă, respectiv naționalitate, județul Timiș 1882- 2002*,
<http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/tmetn02.pdf> (08.01.2021);